

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАР КАСБИЙ ФАОЛИЯТИГА ХОС БЎЛГАН ТАЛАБЛАР

Халиков Аъзам Абдусаломович

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, педагогика
фанлари доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7454752>

Аннотация. Ўқитувчи касбий фаолиятига нисбатан белгиланган талаблар йиғиндиси педагогик фаолиятга касбий тайёрлик сифатида таърифланади. Унинг таркибида, бир томондан, психологик, психофизиологик ва жисмоний, иккинчи томондан эса, илмий-назарий ва амалий компетентликни бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати асоси сифатида ажратиш кўрсатиши мумкин.

Калит сўзлар: ўқитувчи, касбий фаолият, талаб, педагогик, касбий тайёргарлик.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К БУДУЩИМ УЧИТЕЛЯМ

Аннотация. Совокупность требований к профессиональной деятельности педагога определяется как профессиональная готовность к педагогической деятельности. В ее составе можно выделить, с одной стороны, психологическую, психофизиологическую и физическую, а с другой стороны, научно-теоретическую и практическую компетентность как основу педагогического мастерства будущих учителей.

Ключевые слова: педагог, профессиональная деятельность, востребованность, педагогика, профессиональная подготовка.

PROFESSIONAL REQUIREMENTS FOR FUTURE TEACHERS

Abstract. The set of requirements for the professional activity of a teacher is defined as professional readiness for pedagogical activity. In its composition, one can single out, on the one hand, psychological, psychophysiological and physical, and on the other hand, scientific, theoretical and practical competence as the basis of the pedagogical skills of future teachers.

Keywords: teacher, professional activity, demand, pedagogy, vocational training.

XXI асрга келиб ўқитувчининг вазифаси янада такомиллашиб бормоқда. Глобал ўзгаришлар, фан-техника ва ахборот-коммуникация технологияларининг кун сайин ривожланиб бориши ўқитувчидан юксак маҳоратни, ўткир иродани, психологик кувватни, чуқур билим ва мулоҳазали бўлишни талаб қилади.

Ўқитувчи касбий фаолиятига нисбатан белгиланган талаблар йиғиндиси педагогик фаолиятга касбий тайёрлик сифатида таърифланади. Унинг таркибида, бир томондан, психологик, психофизиологик ва жисмоний, иккинчи томондан эса, илмий-назарий ва амалий компетентликни бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳорати асоси сифатида ажратиш кўрсатиши мумкин.

Ўқитувчининг касбий тайёргарлиги мазмуни унинг шахсий ва касбий фаолиятининг инвариант, идеаллаштирилган ўлчамларини акс эттирадиган *профессиограммасида* ўз аксини топади.

Ҳозирги вақтга келиб, ўқитувчи профессиограммасини қуриш борасида улкан тажрибалар тўпланган бўлиб, у ўқитувчига касбий талабларни ўзаро боғлиқ ва бир-бирини ўзаро тўлдирадиган сифатлар комплексига бирлаштириш имкониятини беради. Булар: умумфуқаролик сифатлари; ўқитувчи касбининг ўзига хосликларини белгилайдиган сифатлар; фанга (ихтисосликка) оид махсус билим, кўникма ва малакалар. Психологлар профессиограммани асослашда шахснинг ақли, хислари ва иродаси сифатининг синтезидан

иборат бўлган педагогик қобилиятлар рўйхатини тузишга мурожаат қилади. Хусусан, В.А.Крутецкий ўқитувчининг дидактик, конструктив, ташкилотчилик, коммуникатив қобилиятларини, шунингдек, педагогик тасаввур ва диққатини тақсимлашга қодирлигини алоҳида ажратиб кўрсатади [84].

Ўқитувчилик – моҳиятан фақат билимларни тарғиб қилишдан иборат бўлган касб эмас, балки шахсни баркамол инсон сифатида яратишга, инсонни инсон қилишга қодир бўлган юксак миссиядир. Шу боисдан ҳам ўқитувчига қуйидагича тавсиф бериш мумкин:

– юксак фуқаролик масъулияти, ватанпарварлиги ва ижтимоий фаоллиги;

– болаларга нисбатан меҳр-муҳаббат, касбий масъулиятни ҳис этиш, эҳтиёж ва қобилият;

– юксак профессионализм, илмий-педагогик тафаккурнинг инновацион услубларни яратиш ва ижодий қарорлар қабул қилишга тайёргарлиги;

– ўз фанига доир билимларнинг мукамал соҳиби, маданиятнинг юқори даражаси, ёндаш фанлар соҳаларини яхши таҳлил эта оладиган, тарбиялаш ва ўқитиш услубиятини мукамал эгаллаганлиги;

– педагогик такт, педагогик назокат, педагогик техника, юксак ирода, нотиклик санъатини мукамал эгаллаганлиги;

– педагогик-психологик билимларни ва ўз фанини мукамал билиши, тафаккурнинг бойлиги, сиёсий саводхонлик, фикрлаш доирасининг кенглиги, мафқуранинг бойлиги;

– мулойимлик, хушмуомалалилик, диққат-эътиборлилик, жамоада ўзини тута билиши, хулқ-атворга мослашувчанлиги;

– фидокорлик, инсонпарварлик, ишбилармонлик, интизомлилик, дилкашлик, меҳрибонлик, виждонлилик, хайрихоҳлиги;

– ташаббускорлик, самимийлик, онглилик, кузатувчанлик, қатъиятлилик, танкидий фикрларни эътироф этишга мойиллик;

– мантикий дунёқарашининг бойлиги, эътиборлилик, тартиб-интизомлилик, инсоф ва диёнатлилик, ватанпарварлик, ҳақиқатгўйлик;

– педагогик эрудициянинг мукамаллиги, эҳтиёткорлик, принципиаллик, рефлексив хусусиятларга эгалиги;

– камтарлик, адолатпарварлиги, зийраклик, ботирлик, одоблилик, ахлоқан поклик, янгиликка интилиш ва уни ҳис қилиш, ўз қадрини билиш, сезгирлик, эмоционаллик ва бошқалар.

Бу ўқитувчининг қисқа ва лўнда тавсифномаси шахсий тавсифлар даражасигача аниқлаштирилиши мумкин.

Ўқитувчи профессиограммасида унинг шахсий *йўналганлиги* етакчи ўрин тутади. Шу боис ўқитувчи-тарбиячи шахсининг ижтимоий-маънавий, касбий-педагогик ва билишга йўналганлигини тавсифлайдиган хусусиятларини кўриб чиқамиз.

Ўқитувчи *шахсининг ижтимоий-маънавий йўналганлиги* унинг умуминсоний кадриятларга йўналганлиги тизимда ўз ифодасини топади, улар орасида гуманистик: бола шахси ва унинг ривожланишига, у билан педагогик мулоқотга, ўқувчиларнинг фуқаролик фаоллигини тарбиялашга йўналганлик етакчи ўрин тутади.

К.Д.Ушинский инсон тарбиясининг энг асосий йўли эътиқоддир дейди ва эътиқодга эътиқод билан таъсир кўрсатиш мумкинлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, ҳар қандай

Ўқитиш дастури, ҳар қандай тарбия методлари, улар қанчалик яхши бўлмасин, тарбиячининг эътиқодига айланмас экан, жонсиз ҳарф бўлиб қолаверади, ҳеч бир таъсир кучига эга бўлмайди. Энг синчков назорат бу ишда ёрдам бермайди. Тарбиячи йўриқноманинг кўр-кўрона ижрочиси бўлиши мумкин эмас: тарбиячининг юрак тафти билан исимаган ҳар қандай йўриқнома ҳеч бир кучга эга бўлмайди.

Ўқитувчининг фаолиятида *гоявий эътиқод* шахсининг ижтимоий-маънавий йўналганлигини белгилайдиган бошқа барча хусусият ва тавсифларини, жумладан, ижтимоий эҳтиёжлари, ахлоқий ва қадриятли йўналганлиги, ижтимоий бурч ва фуқаролик масъулияти ҳисларини белгилайди. Гоявий эътиқод ўқитувчининг ижтимоий фаоллиги асосини ташкил этади. Айнан шунинг учун у ўқитувчи шахсининг тобора чуқур фундаментал характеристикаси саналади.

Ўқитувчига қўйиладиган энг муҳим талаблардан бири – *юксак фуқаровийликдир*. Ўқитувчи-фуқаронинг юзини унинг гуманистик эътиқоди, нафақат болалар, балки кенг оммага билим беришга (яхшилик уруғини сочишга) интилиши, инсон шахсини камситадиган камчилик ва маънавий нуқсонларга нисбатан бегоҳатлик, бурч ва масъулият ҳиссининг кучлилиги, ўзининг педагогик компетенциясини ва тарбияланувчилари учун ўрнатилган бўлишга интилиш, мамлакатнинг турли бурчакларида маданият ўчоқларини яратиш қобилияти белгилаб беради.

Ўқитувчи оддий фуқаро сифатида ўз халқига садоқат, дардкаш туйғулари билан яшайди. У ўзининг тор ташвишлари билан ўраллашиб қолмайди, унинг ҳаёти маҳалласи, қишлоғи, тумани (шаҳри) ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ бўлиши керак.

Ўқитувчи шахси структурасида *касбий-педагогик йўналганлик* алоҳида ўрин тутади. У ўзига хос зинапоя вазифасини ўтайдики, унинг атрофида педагог шахсининг асосий касбий аҳамиятли хусусиятлари жамланади.

Ўқитувчи шахсининг касбий йўналганлиги, аввало, педагогик касбий фаолиятга қизиқиш ва ўқитувчилик унинг ҳаёти мазмуни эканлигига боғлиқ. Педагогик йўналганликнинг асоси *ўқитувчилик касбига қизиқиш* саналадики, у болаларга, ота-оналарга, педагогик фаолиятга ва унинг муайян турларига ижобий ҳиссий муносабат, педагогик билим ва малакаларни эгаллашга интилишда ўз ифодасини топади. *Педагогик касб* идрок этиладиган бўлиши мумкин саналган педагогик қизиқишдан фарқли ўлароқ, педагогик ишга қодирликни англашдан бошланадиган мойилликни англатади.

Педагогик касбий фаолиятнинг умр мазмуни экани *болаларга нисбатан муҳаббатга* асосланади. Бу асосий сифат ўқитувчининг касбий-педагогик йўналганлигини тавсифловчи кўплаб касбий аҳамиятли сифатларни ўз-ўзида такомиллаштириш, мақсадли ўз-ўзини ривожлантириш омили саналади.

Бундай сифатлар сирасига педагогик бурч ва масъулият киради. Педагогик бурч ҳиссига амал қилган ўқитувчи доимо болаларга, катталарга, унинг ёрдамига муҳтож бўлганларнинг ҳаммасига ўз ҳуқуқ ва компетенцияси доирасида ёрдам беришга ошиқади; у ўзига нисбатан талабчан, ўзига хос *педагогик ахлоқ* кодексига оғишмасдан амал қилади. Педагогик бурчнинг олий кўриниши ўқитувчининг ўз касбига фидойилиги саналади. Айнан шу фидойилик ўқитувчининг меҳнатини илмий асосда ташкил этилишида ўз муносабатини ифодалайди. Шу сифатларга эга ўқитувчи вақтни, ҳатто саломатлигини унутиб ишлайди. Мамлакатимизда ҳамиша фидойи ўқитувчиларни ниҳоятда кўплаб учратиш мумкин.

Б.М.Бим-Бад таҳриридаги “Педагогик қомусий луғат”да *педагогик такт*:

ўқитувчининг ўқувчилар билан ўзаро мулоқоти жараёнида риоя қилиши лозим бўлган меърий тамойил сифатида талқин қилинади; ўқитувчининг педагогик маҳорати ва тажрибаси, унинг маданий ва шахсий инсоний фазилатларининг юксак даражаси билан белгиланади; ўқувчининг инсоний ҳуқуқини, ғурурини паймол қилмасдан ва тарбиявий жараёнга қаршилик қилишни келтириб чиқармасдан исталган вазиятларда (шу жумладан, зиддиятли вазиятларда ҳам) энг мақбул тарбиявий таъсир меъёрларини топиш кўникмалари орқали ифодаланади.

Ўқитувчининг ҳамкасблари, ота-оналар ва болалар билан касбий бурч ва масъулият ҳиссига асосланган ўзаро муносабатлари *педагогик такт* моҳиятини ташкил этадики, у бир пайтнинг ўзида ҳам меъёрни билиш, ҳам ҳаракатларни онгли равишда ифодалаш, ҳам уни назорат қила олиш, зарурият бўлганида, бир воситани бошқаси билан мутаносибликка келтиришдир. Ўқитувчининг хулқ-атвор тактикаси ҳар қандай вазиятда ҳам, унинг оқибатларини олдиндан кўра билгани ҳолда, тегишли услуб ва тонни, вақт ва педагогик таъсир чорасини танлай билиш, шунингдек, уларни ўз вақтида белгилай олишдан иборат.

Педагогик такт кўп жиҳатдан ўқитувчининг шахсий сифатлари, унинг фикрлаш доираси, маданияти, иродаси, фуқаролик позицияси, касбий маҳоратига боғлиқ. Педагогик такт ўқитувчи билан ўқувчилар ўртасидаги ўзаро ишончга асосланган муносабатлар учун замин ҳозирлайди. Педагогик такт айниқса ўқитувчининг назорат-баҳолаш фаолиятида аниқ кўзга ташланади, бунда алоҳида эътиборлилик ва адолатлилик талаб этилади.

Педагогикада адолатпарварлик ўқитувчининг холислиги (объективлиги), унинг маънавий тарбияланганлигининг ўзига хос ўлчови бўлиб хизмат қилади. В.А.Сухомлинскийнинг фикрича, ўқитувчининг адолатпарварлиги – ўқувчининг тарбиячига бўлган ишонч пойдеворининг асоси. Бироқ индивидуалликдан ва шахсий манфаатлар, эҳтирослар, туйғулардан ташқари қандайдир мавҳум бошқача адолат йўқ. Адолатпарвар бўлиш учун ҳар бир боланинг маънавий оламини бутун нозикликлари билан билиш лозим.

Ўқитувчининг касбий-педагогик маҳоратини тавсифлай-диган шахсий сифатларидан яна бири унинг *нуфузида* жамланган ифодаси саналади. Бошқа касблар доирасида “илмий нуфуз”, “ўз соҳасида тан олинган нуфуз” каби жумлалар одатий саналса, ўқитувчининг рефлексиясида ягона ва бўлинмас шахсий нуфузи бўлиши мумкин.

Ўқитувчи *шахсининг билишга нисбатан йўналганлиги* асосида *маънавий эҳтиёжлар ва қизиқишлар* мавжуд. Шахсининг маънавий кучлари ва маданий эҳтиёжлари ифодаси кўринишларидан бири *билишга эҳтиёжлик* ва унинг ўз-ўзича кадрият эканини англашдир. Педагогикада ўқитувчи таълимнинг узлуксизлигини ҳис этиши – ўқитувчининг касбий жиҳатдан маҳоратини ривожлантириб бориши билан ўлчанади.

Билишга эҳтиёжнинг асосий омилларидан бири *ўқитадиган мутахассислик фанини билишга қизиқиш* саналади. Л.Н.Толстой, болани фан билан тарбиялаш учун мазкур фанни севиши ва билиши керак, ана шунда ўқувчилар сизни севиб қолади, сиз эса уларни тарбиялайсиз. Аммо ўзингиз фанни севмас экансиз, ўқишга қанчалик мажбурламанг, фан тарбиявий кучга эга бўлмайди. Бу фикр ривожини В.А.Сухомлинский ишларида кўриш мумкин. Унинг фикрича, педагог ўз фанини шу қадар яхши билиши керак, дарсда, материални ўрганиш давомида унинг диққат марказида ўрганилаётган билимнинг мазмуни эмас, балки ўқувчилар, уларнинг ақлий меҳнати, уларнинг фикрлаши, уларнинг ақлий меҳнатидаги қийинчиликлари туриши керак.

Ҳозирги ахборот технологияларининг жадал суръатда ривожланаётган бир даврда ўқитувчи ўз мутахассислик фанининг турли соҳаларидан хабардор бўлиб бориши, унинг ижтимоий-иқтисодий, ишлаб чиқаришга оид ва маданий вазифаларини ҳал қилишдаги имкониятларини пухта билиши лозим. Бироқ бунинг ўзи етарли эмас, у доимий равишда янги тадқиқотлар, кашфиётлар ва фаразлардан боҳабар бўлиши, ўқитаётган фан соҳасининг яқин ва узоқ истиқболларини ҳам кўра билиши керак.

Ўқитувчи билишга йўналганлигининг умумий тавсифи *илмий-педагогик фикрлаш маданияти* саналади, унинг асосий белгиси диалектик хусусиятга эга бўлиш. Педагогик воқелик ҳодисаларига доимий равишда диалектик нуқтаи назардан қараш ўқитувчига эски ва янги маълумотлар ўртасидаги кураш орқали узлуксиз ривожланиш кечадиган жараён сифатида идрок этиши, юзага келадиган муаммо ва вазифаларни ўз вақтида ҳал қилгани холда бу жараёнга таъсир кўрсатиш имкониятини беради.

REFERENCES

1. Ушинский К.Д. педагогические сочинения в 6 т. –М. –Т. 3. –Б. 168-169.
2. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М.Бим-Бад; ред. кол.: М.М.Безруких, В.А.Болотов, Л.С.Глебова и др. — М., 2002.
3. Қаранг: Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев, 1969. –Б. 83.
4. Толстой Л.Н. педагогические сочинения. – М.; 1953. – Б. 72.
5. Сухомлинский В.А. избранные педагогические сочинения в 3 т. –М.; 1981. – Т.-. – Б. 53.